

מה עשו ב'עין רוגלי' ומה כיבסו ב'שדה כובסי'?

אשר גרוסברג

מבוא

עין רוגל נזכר בתיאור נחלות השבטים (יהושע טו, ז; יח, טז), ובו עבר הגבול בין השבטים יהודה ובנימין. הוא נזכר גם בקשר לשני אירועים: האחד - בריחת דוד מירושלים מפני אבשלום בנו (שמואל ב יז, יז), והשני - מרד אדוניהו והמשתה שערך ליד 'אבן הזוחלת' הסמוכה לעין רוגל (מלכים א א, ט).

'מסילת שדה כובסי' נזכרת במקרא שלוש פעמים ובקשר לשני אירועים. פעם אחת בקשר למצור של רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל על ירושלים, כאשר ישעיהו הנביא הצטווה להיפגש שם עם אחז (ישעיהו ז, ג); ופעמיים בקשר למסע סנחריב מלך אשור ליהודה בימי חזקיהו (בשנת 701 לפנה"ס): שם, "בתעלת הבריכה העליונה אשר במסילת שדה כובסי", נפגשו שרי חזקיהו עם רבשקה וצבאו, ומשם נשא רבשקה את דברו אל העם שניצב על החומה (מלכים ב יח, יז; ישעיהו לו, ב).

התרגומים הלועזיים הקדומים - השבעים והוולגטה - הביאו את השם 'עין רוגל' בתעתיק. מאידך הם תרגמו את המילה 'כובסי' בביטוי "מסילת שדה כובסי" במילה שמשמעותה היא בעל מלאכה שעוסק באשפרת אריגי צמר - תהליך הגימור של הכנת האריג. תרגום יונתן בן עוזיאל והפשיטתא תרגמו את עין רוגל: "עין קְצָרָא". כלומר, מעיין הכובס, ובמילה 'קצרא' הם השתמשו גם לתרגום 'שדה כובסי'.

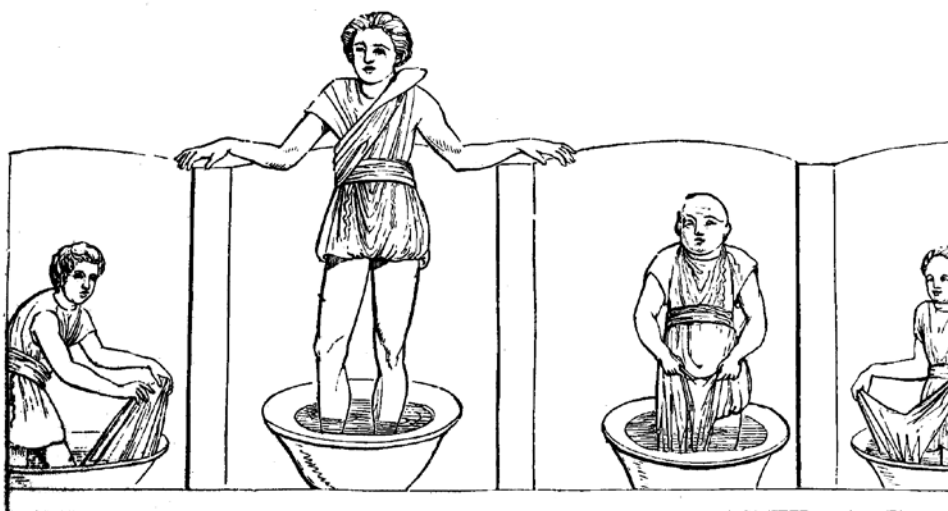
נשאלת אפוא השאלה האם בעין רוגל ובשדה כובס כיבסו תושבי ירושלים את בגדיהם המלוכלכים או שעסקו שם באשפרה של אריגי צמר?

משמעות המילה 'כובסי'/'קצרא' בלשון חכמים ובלשון המקרא

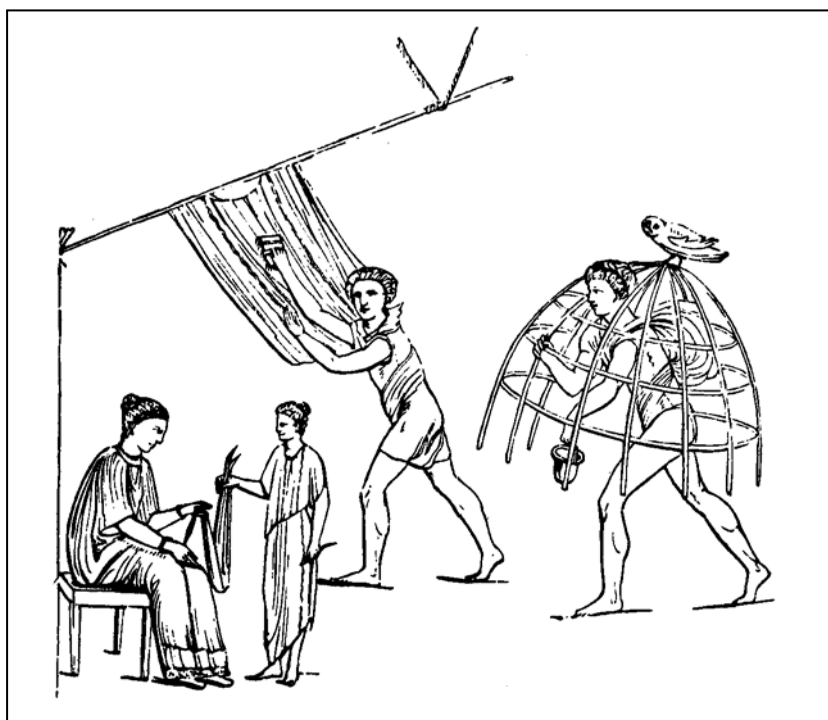
בלשון חכמים מתייחסת המילה 'כובסי' וכן גם תרגומה לארמית - 'קְצָרָא' - הן לבעל מלאכה שעוסק בניקוי בגדים מלוכלכים והן לבעל מלאכה שעוסק באשפרה של אריגי צמר.

העבודה העיקרית בשלב האשפרה הייתה בטישת האריג. מונח זה ('בטישה'), שמקורו בארמית, מתייחס לשלב שבו כיבסו את אריג הצמר כדי לנקותו משמנים ולכלוך, ולשלב שאחריו, שבו דרכו על האריג או שחבטו בו כדי לכווצו ולסגור בכך את החורים שבאריג. פעולה זאת נעשתה במים ובתקופה הרומית השתמשו לכך בחביות עם שתן (איור 1). כדי להעניק לאריג כיווץ נוסף חבטו בו שוב ואחר כך מתחו אותו ותלו אותו לייבוש. פעולות אלו, ובמיוחד כיווץ האריג, גרמו לו להתקשות ולכן סרקו את אריג הצמר ומרטו מעט את סיביו על מנת להעניק לו גימור רך (איור 2) (פורבס 1956; מולר 1976: 18-24; הרשברג תרפ"ד: רצג-שה; גוקוביצקי

מה עשו ב'עין רוגלי' ומה כיבסו ב'שדה כובס'?

איור 1: בטישה בניגיות, ציור קיר מבית מלאכה לאריגי צמר, פומפי, המאה הראשונה לספירה.

איור 2: סורק צמר, ציור קיר מבית מלאכה לאריגי צמר, פומפי, המאה הראשונה לספירה.

תשמ"ג: 57-60; גוקוביצקי 1982: 55-58). מלאכת הבטישה בעולם העתיק הייתה מקצוע שדרש התמחות וציוד מתאים ולכן היו גם איגודים מקצועיים של בוטשים בערים רבות ובמקומות שונים כמו איטליה, סוריה, מצרים וצפון אפריקה (פורבס 1956; ברונה 1964).

בעלי המלאכה כובס וסורק ושמות הפעולה 'כביסה' ו'סריקה', וכן שמם בארמית: 'קצרא' (כובס) ו'גרדא' (סורק), אשר נזכרים במקורות חז"ל, ניתנים להתפרש במקומות שונים בהקשר לשלבים השונים של תהליך האשפרה (הרשברג תרפ"ד: רצג-שה; גוקוביצקי תשמ"ג: 57-58). להלן כמה מהם.

במשנה במסכת בבא קמא (י י) נאמר: "מוכין שהכובס מוציא, הרי אלו שלו; והסורק מוציא, הרי אלו של בעל הבית. הכובס נוטל שלשה חוטין והן שלו; יתר מכן, הרי אלו של בעל הבית" (ההדגשות שלי). בתוספתא (בבא קמא יא יג [מהדורת ליברמן, עמ' 60]) נאמר: "ולוקחין מן הכובס מוכין, מפני שהן שלו. ולא יסורק הבגד לשתיו, אלא לערבו..." (ההדגשות שלי). מסתבר כי 'הכובס' שבמשנה הוא מי שעוסק באשפרת אריגי צמר (גוקוביצקי תשמ"ג: 60), וכך יש לומר גם בתוספתא, כפי שנראה מסדר איזכור בעלי המלאכה: תחילה הכובס ואחריו הסורק, שחלקו בתהליך האשפרה בא לאחר הכביסה.¹

השימוש בפועל 'כבס' כשלב בתהליך הכנת בגד - שלב האשפרה - נזכר בתלמוד הירושלמי בדברי של בן זומא: "ראה כמה יגיעו[ת] יגע אדם הראשון עד שמצא חלוק ללבוש: גזו וליבן וניפס וצבע וטווה וארג, כבס ותפר, ואחר כך מצא חלוק ללבוש..." (ירושלמי, ברכות ט ב, יג ע"ג. ההדגשה שלי).² הפועל 'כבס', שבא אחרי פעולת האריגה ולפני התפירה הוא הכיבוס של שלב האשפרה.

המילה הארמית 'קצרא' (כובס) מתייחסת במקורות חז"ל רבים לבעל מלאכה שמנקה בגדים מלוכלכים אך במקומות אחרים היא מתייחסת לבעל מלאכה שעיסוקו באשפרת אריגי צמר.³

1 את הכובס בסיפא של המשנה - "הכובס נוטל שלשה חוטין" - אכן פירש רש"י בתלמוד הבבלי (בבא קמא קי"ט ע"א) בקשר לשלב האשפרה: "דרך אורגי בגדי צמר לארוג שלשה חוטין ממין אחר בסוף הבגד והכובס נוטלן ומשוה הבגד ומייפהו". נטילת החוטים מייפה את הבגד ועל כן מסתבר שהחוטים ניתנו בבגד רק לצורך שלב האריגה והכובס אם כן מטפל בבגד בתהליך האשפרה. גם את הסורק, שנוצר ברישא של המשנה, פירש רש"י (שם) כקשור לשלב האשפרה, כפי שעולה מן המילה הצרפתית שרש"י נעזר בה בפירושו - פילוניש (צ"ל פולוניש - folons) (קטן תשי"ס, ב, מס' 1458, ומס' 109). נראה על כן שגם הכובס של הרישא, אשר נזכר לפני הסורק, עסק בשלב האשפרה שלפני הסריקה. ראו גם את הברייתא בבבלי שם (בבא קמא קיט סע"א-רע"ב): "לוקחין מוכין מן הכובס... ולא יסורק הבגד לשתיו אלא לערבו..." גם שם פירש רש"י את הסריקה על שלב האשפרה (בד"ה ולא יטיל) ועל כן מסתבר שהכובס שנוצר לפני כן הוא הכובס של ראשית תהליך האשפרה.

2 הפועל 'כבס' חסר במקבילות: תוספתא, ברכות ו ב (מהדורת ליברמן, עמ' 33); בבלי, ברכות לח ע"א.

3 יסטרוב (1950) תרגם בערך I קצרא, קצרא: "fuller, washer", ואת "קצרא שמייה" (בבלי, בבא קמא קיט ע"ב) הוא תרגם שם: Fuller. ראו גם בערך I קצרה, II קצרא, שם הוא תרגם: "fuller". בערך 'כבס' הוא תרגם את הפועל כבס: "to wash (clothes)". למשמעות fuller ראו להלן, הערה 6.

כך מתקבל מפירוש רש"י במקומות שונים, שבפרשו את המילה הארמית 'קצרא'/'קצרי' הוא נעזר במילה הצרפתית פוליייר (foler), שמשמעותה היא "לדרוך (לשם כיבוס)" (קטן תש"ס, ב, מס' 991 ומס' 1583).

בתלמוד הבבלי (בבא קמא קיט ע"ב, ד"ה קצרא שמיה) מסביר רש"י את המילה 'קצרא': "הכובס נקרא קצרי בלשון ארמי וקצרא שהוא מקצר [=מכווץ] מן הבגד". רש"י מרחיב את הסברו במקום אחר (בבלי, תענית כט ע"ב, ד"ה קצרי): "כך שם בלשון ישמעאל והם כובסין. שמעתי אומרים על שם שמקצרין [=מכווצים] בגדי צמר כשדורסין אותן ברגליהן במים, שקורין פורלוייר (צ"ל פוליייר - foler), והיינו דמתרגמינן עין רוגל: עינא דקצרא". כלומר, קצרא, לפי רש"י, הוא מי שעוסק באשפרת אריגי צמר, תהליך, שכאמור לעיל, גורם להתכווצות האריג (הרשברג תרפ"ד: ש-שא, והערה 1 בעמ' שא). לשלב זה גם מכוונת המילה הצרפתית פוליייר - foler, שבה נעזר רש"י.⁴

רש"י חוזר על דבריו גם בפירושו למקרא, כפי שיובא בהמשך. מתקבל אפוא כי לפי רש"י גם בלשון המקרא מתייחסת המילה 'כובס' גם למי שעוסק באשפרה של אריגי צמר. הפועל 'כבס' מופיע אמנם במקרא בעיקר בהקשר לניקוי בגדים או לטהרה, אך משמעותו יכולה לכלול מלאכות שונות שנעשות במים (קדרי תשס"ו: 490, הערך 'כבס'), כפי שהבין גם רש"י.

מה עשו בעין רוגל

תרגום השבעים והוולגטה מביאים את השם 'רוגל' בתעתיק בכל המקראות שזכר בהם עין רוגל. יוסף בן מתתיהו, בכותבו על רעש האדמה שהיה בימי עוזיהו מלך יהודה (קדמוניות היהודים ט, י, ד [225]), מזכיר מקום בשם 'אַרוֹגָה' (Ἐρωγή / Ἐρωγή; ובנוסח הלטיני Erogae), שמקובל לזהותו עם עין רוגל. יונתן בן עוזיאל והפשיטתא תרגמו את עין רוגל: 'עין קַצְרָא'. כלומר, מעין הכובס, או מעין הכובסים - לפי התרגומים שנותנים רש"י ור' יוסף קרא (להלן).

לפי פירושיהם של רש"י ור' יוסף קרא, המתבססים על תרגום יונתן בן עוזיאל, הכובס אינו בעל מלאכה שעוסק בניקוי של בגדים מלוכלכים אלא מי שעיסוקו באשפרה של אריגי צמר. רש"י

4 מילה זאת מופיעה במקומות נוספים בפירושו של רש"י למקרא ולתלמוד ובהם הוא מסביר יותר את תהליך העיבוד של אריגי צמר. בפירושו לתלמוד הבבלי, בבא מציעא קיב ע"א (ד"ה דאגר לביטשי), מתאר רש"י את תהליך הבטישה והסריקה של אריגי צמר: "אלא לעולם לאו בגרדא [=סורק] אלא בתיקון הראשון שקורין פוליייר (צ"ל פוליייר - foler), כשבא מבית הגרדי [=האורג] בוטשין אותו ברגלים בתוך כלי עץ במים וקרקע הראויה לכך...". כלומר, רש"י מבחין בין שני שלבי העיבוד: שלב העיבוד הראשון ("התיקון הראשון"), שנעשה לאריג לאחר סיום האריגה, שבו היכו את האריג וכיווצו אותו (שלב הבטישה - פוליייר [foler]), ושלב העיבוד השני שבו מסרוהו לסורק - 'גרדא' בארמית. באופן דומה פירש רש"י במקבילה, בבא קמא צט ע"א, ד"ה לבטושי: "פלארא"ש בלע"ז" (צ"ל פולידורייש - foledures), שפירושה: "דריכות (לשם כיבוס)" (קטן תש"ס, ב, מס' 1444). ראו גם את פירושו של רש"י שם בד"ה בגרדא דסרבלא: "פולקיייר בלעז (flochier)", שפירושו "לסרוק (צמר)" (קטן תש"ס, ב, מס' 1582).

מבאר זאת בפירושו למקרא (וגם בפירושו לתלמוד הבבלי, תענית כט ע"ב - ראו לעיל), שבהם הוא מתייחס לבגדי צמר דווקא ומסתייע במילה הצרפתית פוליייר (foller) / פולוין (folon), שקשורה לאשפחה של אריגי צמר. כך, לדוגמה, פירש רש"י ביהושע טו, ז את עין רוגל: "מעין הכובסים, כך תירגמו יונתן: עין קצרא. וקורא את הכובס רוגל על שם שבוטש [בכ"י אוקספורד ובנדפס: שבוטש] את הצמר ברגליו. פוליייר בלע"ז (- foller. בכתבי היד אוקספורד וקימברידג': פולוין - folon)" (קצנלבוך תשמ"ז, כ"י פרמה. ההדגשה שלי). גם ר' יוסף קרא, תלמיד-חבר של רש"י,⁵ פירש את תרגום יונתן בן עוזיאל לעין רוגל: "מעין הכובסים" (כהן תשנ"ב: יהושע טו, ז).

באופן ברור יותר פירש רש"י במלכים א א, ט: "תירגם יונתן: עין קצרא, הוא כובס, שמתקן בגדי צמר ברגליו על ידי בעיטה" (כהן תשנ"ה). 'תיקון' הבגד הוא התקנתו/הכנתו לשימוש, כחלק מתהליך האשפחה, ולא תיקון של קרע בבגד, אותו מתקנים בתפירה ולא בבעיטה ברגליים. דברים מפורשים כתב ר' יוסף קרא בפירושו לספר מלכים א (א, ט): "עין רוגל - מעין של כובסין, אומנין שדורכין את הבגדים ברגל כדי לעבד את הבגד..." (כהן תשנ"ה. ההדגשה שלי). רש"י ור' יוסף קרא סוברים אפוא כי המילה כובס בלשון המקרא מתייחסת גם לבעל מלאכה שעוסק באשפחה של אריגי צמר.

מרבית הפרשנים המסורתיים הבינו את תרגום יונתן בן עוזיאל לעין רוגל שלא כרש"י ור' יוסף קרא, ופירושו את עין רוגל כמקום שבו כיבסו בגדים מלוכלכים ועל כן הם גם התייחסו בפירושם לבגדים ולא לבגדי צמר. כך נראה שיש להבין את פירוש רד"ק ליהושע טו, ז: "וקצרא בדברי רבותינו ז"ל הוא מכבס הבגדים... ונקרא הכובס רוגל, לפי שמשפשף הבגדים ברגליו בעת שמכבסם" (כהן תשנ"ב). כך פירש רד"ק גם בשמואל ב יז, יז (כהן תשנ"ג), וכך פירשו גם אברבנאל (תשט"ו, מלכים א א, ט), שהתייחס לנשים כובסות, ופידנקי (תשט"ו: יהושע טו, ז). המשיכו בכיוון זה גם מפרשים מאוחרים כמו קיל (תשמ"א: שמואל ב יז, יז, הערה *34; תשמ"ט: מלכים א א, ט, הערה 37), ומתרגמים כמו יסטרוב (1950: הערך 'I קצרא, קצרא'). לעומת זאת, חוקרים ופרשנים מאוחרים פירשו את תרגום יונתן בן עוזיאל כפי שהבינו אותו רש"י ור' יוסף קרא. כך פירש ונסאן (ונסאן ואבל 1914-1926: IV-2: 857; ונסאן וסטב 1954: 290) את עין רוגל כמעין הבוטש ("fontain du Foulon"), וזה גם התרגום השכיח לאנגלית של עין רוגל: "spring of the fuller"⁶ (בולינג 1982: יהושע טו, ז, שגם הציג אפשרויות אחרות; קיסר 1974-1972: 1, ישעיהו ז, ג). כך תרגמו את עין רוגל גם במילון של קוהלר ובאומגרטנר (הערך 'עין': 1967-1995, 3: 775; 1994-2000, 2: 819): "spring of the fuller"; "walkerquelle" (על פי

5 על פירושו של ר' יוסף קרא לנביאים ועל היחס שבין פירושיהם של רש"י ושל ר' יוסף קרא לספרי תנ"ך שונים ראו גרוסמן תשנ"ה: 254 ואילך.

6 fuller הוא בעל מלאכה שעוסק באשפחה אריגי צמר. ראו מילון אוקספורד (1933), הערך 'full', במשמעות השלישית של הפועל: "לדרוך או להכות את הבד במטרה לנקותו ולעבותו" (תרגום), והערך 'fuller' - מי שעוסק במלאכה זאת. ראו גם: פורבס 1956; מולר 1976: 18-19.

הפשיטתא ותרגום יונתן בן עוזיאל). מאידך, סימונס (1954: 336) לא קיבל את דעתו של ונסאן אך גם התלבט מול פירושים אחרים, כמו גם דלמן (1930: 164). רבים אחרים הסתפקו בהבאת השם בתעתיק.

אביצור (תש"ו: 175) תרגם את עין רוגלי: "עין בוטש", על שם מלאכת הבטישה, אף שמקורה של מילה זאת בארמית. ייתכן שהסיבה לתרגום בשם שמקורו ארמי ולא עברי היא שהתרגום עין כובס עשוי להשמע באוזני דובר עברית בן ימינו כמתייחס למי שעיסוקו בכיבוס בגדים מלוכלכים.

לונץ (תרס"א) קישר את עין רוגל לאגנים שנמצאו בשתי מדרגות סלע בחלק הדרומי של הר הזיתים, סמוך לעין רוגל, והוא הניח שהם שימשו לכביסה. נמצאו שם מעל ל-30 אגנים, שנחצבו בשלושה טורים, באורך כולל של כ-30 מ'. הקוטר של כל אגן הוא כ-75 ס"מ ועומקו כ-0.5 מ'. לדעתו באגנים אלו דרכו ברגליים על הבגדים. לאחד מהם חלק עמוק וחלק שטוח שבו השתמשו, לדעתו, באבן להכאה על הבגדים, כפי שנעשה במצריים. אין מידע נוסף על האגנים וגם תקופתם אינה ידועה אך ייתכן שאגנים אלו יכלו לשמש גם לאשפרה של אריגי צמר (הרשברג תרפ"ד: שא).

מה כיבסו בשדה כובס

הפועל 'כבס' מופיע במקרא בהקשר לניקוי בגדים מלוכלכים או לטהרה. את הפועל 'כבס' תרגם השבעים בכל מקום בפועל פְּלִינו (πλύω) והוולגטה בפועל lavo (למעט מלאכי ג, ב), שמשמעותם היא, כמו בעברית בת ימינו, ניקוי של בגדים מלוכלכים (לידל וסקוט 1996: 1423b, הערך 'πλύω': "wash, clean"). לעומת זאת תרגם השבעים את המילה 'כובס' בביטוי "מסילת שדה כובס" (שדה הכובס, לפי תרגומו) במילה גְּנָפְאוּס/קְנָפְאוּס (γναφεύς / κναφεύς) ובאופן דומה השתמש הוולגטה במילה 'fullo'. משמעותה של המילה גְּנָפְאוּס/קְנָפְאוּס היא בעל מלאכה שעוסק באשפרת אריגי צמר - תהליך הגימור של הכנת האריג, שהוסבר לעיל (לידל וסקוט 1996: 964a, הערך 'κναφεῖον': "fuller, cloth-carder or dresser"). מכאן גם התרגום השכיח לאנגלית של 'שדה כובס': "Fuller's field/Field", שמשמעותו היא השדה של הבוטש (ראו גם בראון ואחרים, 1972: 460, הערך '[כָּבַס]').

יונתן בן עוזיאל תרגם את 'שדה כובס' בכל המקראות: "חַקֵּל מְשֻׁטח קְצָרְיָא". כלומר, השדה שבו שטחו הכובסים את הבגדים. אבל לאילו כובסים כוונתו - האם בשדה כובס כיבסו תושבי ירושלים את בגדיהם המלוכלכים או שגם שם עסקו באשפרה של אריגי צמר כמו שעשו בעין רוגל לדעתם של מפרשים רבים?

רש"י ור' יוסף קרא הסתמכו על תרגום יונתן בן עוזיאל בשלושת המקומות שזכר בהם שדה כובס, ופירושו אותו כנסב על 'כובסים'. כך, לדוגמה, פירש רש"י בישעיהו ז, ג: "שדה שהכובסין שוטחין שם בגדים לנגבם; כך תירגם יונתן..." וכך פירש גם ר' יוסף קרא (כהן תשנ"ו). לאלו כובסים כוונתם?

אשר לפירוש רש"י, מחד גיסא, הוא אינו מתייחס בפירושו לבגדי צמר, כפי שעשה בפירושו לעין רוגל, אלא לבגדים סתם ולכן ייתכן שכוונתו לניקוי של בגדים מלוכלכים. מאידך גיסא, בשני המקומות הסתמך רש"י על תרגום יונתן בן עוזיאל, שהשתמש בשניהם באותה מילה: 'קצרא'/'קצריא'. ייתכן אפוא כי כשם שבפירושו לעין רוגל הסביר רש"י שהכוונה לכובס שעוסק באשפרה של אריגי צמר כך גם הכובסים של שדה כובס עסקו במלאכה זאת. אם כך הדבר בנוגע לפירוש רש"י הוא נכון גם בנוגע לפירושו של ר' יוסף קרא, אשר אמנם לא הזכיר בגדי צמר בפירושו לעין רוגל' אך הסביר במפורש שהכוונה לתהליך העיבוד של האריג (ראו לעיל). כך הסביר את 'שדה כובס' הרשברג (תרפ"ד: שה, הערה 3), ולדעתו שטחו שם את האריגים לייבוש לאחר הסריקה והמתיחה. באופן דומה פירש קוכמן (עולם התנ"ך תשנ"ו, ישעיהו לו, ב), אשר כתב כי במקום זה "נהגו האמנים לכבס את האריגים לפני הצביעה", ובפירושו למלכים ב יח, יז הוא כתב (עולם התנ"ך תשנ"ד) שייתכן שבמקום זה היה ריכוז של בעלי מלאכה ומפעלי תעשייה. בדרך זאת תרגמו את 'שדה כובס' גם במילון של קוהלר ובאומגרטנר בערך 'כבס' (1967-1995, 2: 437; 1994-2000, 2: 459): "walkerfeld"; "fuller's field", ובערך 'שדה' (1967-1995, 4: 1220; 1994-2000, 3: 1308), וכך תרגמו גם בראון ואחרים (1972: 460, הערך 'קָבֶס').

ברונה (1964), אשר דן גם בפרשנויות השונות ובתרגומים לצרפתית של 'שדה כובס', כתב כי המילה כובס מתייחסת במקרא גם לתהליך העיבוד והאשפרה של אריגי צמר, הן כאשר הדבר נעשה עם מים והן כאשר עיבוד האריג נעשה ללא מים. העיבוד עצמו יכול היה להיעשות ביד או ברגל, כפי שהדבר נעשה עד לתקופה המודרנית במצרים ובסודן. כדי לחסוך במים ובעובדים ריכזו את העובדים במקום אחד, ומקום כזה היה לדעתו גם 'שדה כובס'.

פרשנים מסורתיים רבים, שאף הם הסתמכו על תרגום יונתן בן עוזיאל, פירשו את 'שדה כובס' כמקום שבו כיבסו בגדים מלוכלכים. כך נראה שיש להבין את פירושי רד"ק אשר, לדוגמה, פירש במלכים ב יח, יז: "ועל המקום הזה היו עומדין מכבסי הבגדים במי התעלה, ובשדה היו שוטחין הבגדים לשמש" (כהן תשנ"ה). נראה שכוונתו לניקוי בגדים מלוכלכים וכך יש להבין גם את פירושיהם של פרשנים אחרים, כמו: רלב"ג (כהן תשנ"ה: מלכים ב יח, יז); ר' ישעיה מטראני (כהן תשנ"ו: ישעיהו ז, ג) ואברבנאל (תשט"ו: מלכים ב יח, יז); תשט"ז: ישעיהו ז, ג; לו, ב. בספר מלכים הוא מתייחס למעורבות של אנשים ונשים בכיבוס הבגדים). כך פירשו גם מפרשים מאוחרים כמו: חכם (תשמ"ד-תשמ"ה: ישעיהו ז, ג והערה 9 - קשר עם

טהרה); קיל (תשמ"ט: מלכים ב יח, יז); וגם ווטס (2005: 124) אשר תרגם את 'שדה כובס' בישיעהו ז, ג: "Washermen's Field", אך גם התייחס לשלב הבטישה של אריגים (שם: 129).

מתקבל אפוא כי לפי התרגומים הלועזיים הקדומים - השבעים והוולגטה - התרכזה בשדה כובס תעשיית האשפרה של אריגי צמר בימי הבית הראשון. כך ניתן להבין גם את תרגום יונתן בן עוזיאל, וייתכן שתרגומים אלה משמרים מסורת מקומית בנושא זה (יי בלאו בעל פה). מסתבר שכך יש להבין גם את פירושיהם של רש"י ור' יוסף קרא, שנכתבו במרחק זמן ומקום. בעקבות התרגומים הקדומים הלכו התרגומים לאנגלית וכך ביארו גם חוקרים ופרשנים מאוחרים, ואילו פרשנים מסורתיים הבינו שבשדה כובס כיבסו בגדים מלוכלכים.

כאמור, מפרשים וחוקרים רבים קישרו את תעשיית האשפרה לעין רוג'ל ורבים מהם פירשו כך גם את שדה כובס. חלקם אף הניח כי שדה כובס היה בעין רוג'ל או סמוך לו,⁷ למרות שהדמיון בפעילות התעשייתית בשני המקומות אינו מחייב קרבה ביניהם ואפשר שהיו בירושלים שני אזורים תעשייתיים שבהם עסקו בעיבוד אריגי צמר.

'שדה כובס' ו'מצבת הכובס' של ימי הבית השני

בתיאור מהלך החומה השלישית של ירושלים מזכיר יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים ה, ד, ב [147]) מצבה שהייתה ליד הפינה הצפונית-מזרחית של החומה השלישית, שבעליה מכונה במקור היווני *Γναφεύς* (בחילופי הנוסח *Κναφεύς*) [Κναφεύς]. מילה זאת היא אותה מילה שבה משתמש תרגום השבעים לתרגום 'שדה כובס', ופירושה הוא בעל מלאכה שעוסק בשלב הגימור של הכנת אריגי צמר - שלב האשפרה. בתרגום לאנגלית של תאקרי (1927-1928) אכן תורגם: "Fuller's tomb", בדומה לתרגום הרווח באנגלית לשדה כובס. חגי (תשנ"ג) תרגם: "מצבת הזכרון שהיתה נקראת של הכובס", וגם שמחוני (תשנ"ו) תרגם כמוהו: "מצבת הכובס". רק בהערה לתרגומו הציע שמחוני את התרגום "סורק הצמר" והוא אף מפנה ל'שדה כובס' בישיעהו ז, ג.

התרגום 'מצבת הכובס' אמנם מתאים לעברית המקראית וללשון חכמים אך לא לעברית בת ימינו, מכיוון שהמילה כובס במשמעותה היום מתייחסת רק למי שעוסק בניקוי של בגדים מלוכלכים. אמנם גם התרגום 'סורק הצמר' אינו מדויק דיו, שכן משמעות המקור היווני

7 ראו: אברבנאל (תשס"ו), מלכים א א, ט), שזיהה את שדה כובס בעין רוג'ל; ונסאן (ונסאן וסטב, 1954-1956: 1: 290); המילון של קוהלר ובאומגרטנר, בערך 'כבס' (1967-1995: 2: 437; 1994-2000: 2: 459) ובערך 'שדה' (1967-1995: 4: 1220; 1994-2000: 3: 1308); קיסר (1972-1974: 1, ישעיהו ז, ג); קוכמן (עולם התנ"ך תשנ"ו, ישעיהו לו, ב). מאידך ראו את הסתייגות סימונס מדעתו של ונסאן (1952: 336). לריכוז וסיכום הצעות האיתור והזיהוי השונות של הבריכה העליונה וממילא גם של שדה כובס ראו: מזור תש"ס: 224-230; ברקאי תשס"ז: 94.

מתייחסת לשלב האשפּרה של אריגי צמר, שקדם לסריקה, ולכן התרגום 'מצבת הבוטש' מתאים יותר לעברית המדוברת היום.

מתקבל אפוא כי מצבה זאת, לפי יוסף בן מתתיהו, הייתה של אדם שעסק בשלב האשפּרה של עיבוד אריגי צמר וייתכן שמקום עסקו היה סמוך למצבה - מקום שהיה מחוץ לעיר של ימי הבית הראשון. אפשר שיוסף בן מתתיהו מתעד מסורת שהשתמרה בימי הבית השני על קשר בין מקומה של 'מצבת הכובס/סורק הצמרי' לבין מקומו של שדה כובס המקראי, כפי ששיערו חוקרים רבים.⁸

סיכום

המילה 'כובס' משמשת הן בעברית המקראית והן בלשון חכמים גם כשם בעל מלאכה שעוסק בניקוי בגדים מלוכלכים וגם כשם בעל מלאכה שעוסק בשלב הגימור של הכנת אריגי צמר - שלב האשפּרה. שתי משמעויות אלה נכונות גם לתרגומה של המילה כובס בארמית: 'קִצְרָא'.

תרגום השבעים והוולגטה אינם מתרגמים את השם 'רוגל' אלא מביאים אותו בתעתיק. רש"י ור' יוסף קרא, שהסתמכו על תרגום יונתן בן עוזיאל, הסבירו כי בעין רוגל התקיימה תעשיית האשפּרה של אריגי צמר. כמותם סוברים גם חוקרים ופרשנים מאוחרים. לעומתם הבינו מרבית המפרשים המסורתיים את תרגום יונתן בן עוזיאל במשמעות של בעל מלאכה שמנקה בגדים מלוכלכים.

בהתייחס לשדה כובס התמונה שונה. על פי התרגומים הלועזיים הקדומים - השבעים והוולגטה - התרוכזה בשדה כובס תעשיית האשפּרה של אריגי צמר. ייחודו של התרגום שהם נתנו לשדה כובס, בשונה מהתרגום שהם נתנו לפועל 'כבס' במקרא, יכול אולי להעיד על מסורת מקומית שהייתה ביסודו של תרגום זה. לפי תרגומים אלה, כובס הוא כינויו של בעל מלאכה שעוסק בשלב האשפּרה של אריגי צמר. נראים הדברים שכך הבינו רש"י ור' יוסף קרא את תרגום יונתן בן עוזיאל לשדה כובס. מרבית התרגומים לאנגלית הלכו בעקבות התרגומים הלועזיים הקדומים וכך סוברים גם חוקרים ופרשנים מאוחרים. לעומת זאת הסבירו מרבית הפרשנים המסורתיים כי בשדה כובס כיבסו תושבי ירושלים את בגדיהם המלוכלכים.

לפי הפירושים הרואים בעין רוגל ובשדה כובס מקומות שבהם התקיימה תעשיית האשפּרה של אריגי צמר, היו בירושלים שני אזורי תעשייה ששימשו למטרה זאת. לפי הדעה המקובלת היום המזהה את שדה כובס מצפון לירושלים הם היו מרוחקים זה מזה. מאידך היו שסברו ששני המקומות אינם אלא אחד או שהיו סמוכים זה לזה ועל כן הם זיהו את שדה כובס בעין רוגל או סמוך לו.

8 ראו בהערה הקודמת את ההפניה לדעות המאתרות את שדה כובס מצפון לעיר. דעות אלו ובמיוחד אלו המאתרות את הבריכה העליונה מצפון-מזרח לעיר מסתייעות במקומה של מצבת הכובס. רמז לכך גם שמחוני (תשנ"ו) בהערה לתרגומו, שבה הוא קישר את המצבה עם שדה כובס.

ביבליוגרפיה

אביצור תשל"ו

ש' אביצור, אדם ועמלו - אטלס לתולדות כלי עבודה ומתקני ייצור בארץ-ישראל, ירושלים.

אברבנאל תשט"ו

י' אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, מהדורת תורה ודעת, יפו.

אברבנאל תשט"ז

י' אברבנאל, פירוש על נביאים אחרונים, מהדורת תורה ודעת, יפו.

בולינג 1982

R.G. Boling, *Joshua (The Anchor Bible, 6)*, Garden City.

ברונה 1964

G. Brunet, Le terrain aux foulons, *RB* 71, pp. 230-239.

בראון ואחרים 1972

F. Brown, S. R. Driver and C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford.

ברקאי תשס"ז

ג' ברקאי, "הערות על מפעלי המים הקדומים של ירושלים", א' מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה 2, עמ' 83-100.

גוקוביצקי תשמ"ג

י' גוקוביצקי, מעשה אורג, ירושלים.

גוקוביצקי 1982

I. Gokovitzki, *Ma'aseh Oreg*, London.

גרוסמן תשנ"ה

א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים.

דייר 1867

T. H. Dyer (ed.), *Pompeii: its History, Buildings and Antiquities*, London.

דלמן 1930

G. Dalman, *Jerusalem und sein Gelände*, Gütersloh.

הרשברג תרפ"ד

א"ש הרשברג, הארג ותעשית הארג (חיי התרבות בישראל בתקופת המשנה והתלמוד, א),
ורשה.

ווטס 2005

J.D. Watts, *Isaiah 1-2*, (Word Biblical Commentary, 24-25) (revised edition), Nashville.

ונסאן ואבל 1914-1926

L.H. Vincent and F.M. Abel, *Jérusalem nouvelle* (Jérusalem: Recherches de topographie,
d'archéologie et d'histoire, 2-4), Paris.

ונסאן וסטב 1954-1956

L.-H. Vincent and A.-M. Stève, *Jérusalem de l'Ancien Testament – Recherches d'archéologie et
d'histoire*, 1-3, Paris.

חגי תשנ"ג

יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים, תרגם שי חגי, ירושלים (מהדורה חמישית).

חכם תשמ"ד-תשמ"ה

ע' חכם (מפרש), ספר ישעיהו (תנ"ך עם פירוש "דעת מקרא"), ירושלים.

יסטרוב 1950

M. Jastrow (compiler), *A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the
Midrashic literature*, 1-2, New York.

כהן תשנ"ב

מ' כהן (מהדיר), ספר יהושע ספר שופטים, מקראות גדולות הכתר, רמת גן.

כהן תשנ"ג

מ' כהן (מהדיר), ספר שמואל, מקראות גדולות הכתר, רמת גן.

כהן תשנ"ה

מ' כהן (מהדיר), ספר מלכים, מקראות גדולות הכתר, רמת גן.

כהן תשנ"ו

מ' כהן (מהדיר), ספר ישעיהו, מקראות גדולות הכתר, רמת גן.

לונץ תרס"א

א"מ לונץ, "מקומות הכביסה שממול עין רגל", ירושלים, ה, עמ' 257-259.

לידל וסקוט 1996

H.G. Liddell and R. Scott (compilers), *A Greek-English Lexicon*, Oxford (reprint of revised new [9th] edition by H.S. Jones et al., Oxford 1940).

מולר 1976

W.O. Moeller, *The Wool Trade of Ancient Pompeii* (Studies of the Dutch Archaeology and Historical Society, 3), Leiden, "The Production of Woolen Cloth in the Roman World of the First Century A. D.", pp. 4-28.

מזר תש"ס

ע' מזר, "הספקת המים ומפעלי מים בימי בית ראשון", ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים - תקופת המקרא, ירושלים, עמ' 195-232.

מילון אוקספורד 1933

The Oxford English Dictionary, Oxford.

סימונס 1952

J. Simons, *Jerusalem in the Old Testament - Researches and Theories*, Leiden.

עולם התנ"ך תשנ"ד

מלכים ב' (עולם התנ"ך), תל אביב.

עולם התנ"ך תשנ"ו

ישעיה (עולם התנ"ך), תל אביב.

פורבס 1956

R.J. Forbes, *The Fibres and Fabrics of Antiquity* (Studies in Ancient Technology, 4), Leiden, "Washing, Fulling and Felting", pp. 81-97.

פידנקי תשט"ו

י' פידנקי, הוספות הרי"ף, בתוך: י' אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, מהדורת יפו.

קדרי תשס"ו

מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת גן.

קוהלר ובאומגרטנר 1995-1967

L. Köhler and W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, 1-5, Leiden.

קוהלר ובאומגרטנר 2000-1994

L. Köhler and W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, subsequently, revised by Walter Baumgartner and Johann Jakob Stamm ; with assistance from Benedikt Hartmann [et al], 1-2, Leiden.

קטן תש"ס

מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, א-ב, ירושלים.

קיל תשמ"א

י' קיל (מפרש), ספר שמואל (תנ"ך עם פירוש "דעת מקרא"), ירושלים.

קיל תשמ"ט

י' קיל (מפרש), ספר מלכים (תנ"ך עם פירוש "דעת מקרא"), ירושלים.

קיסר 1974-1972

O. Kaiser, *Isaiah*, 1-2 (The Old Testament Library), Philadelphia.

קצנלבוגן תשמ"ז

מ' קצנלבוגן, יהושע שופטים עם פירוש רש"י, על פי כתבי יד ודפוסים ראשונים..., ירושלים.

שמחוני תשנ"ו

יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים, תרגם י"נ שמחוני, תל אביב.

תאקרי 1928-1927

Josephus, *The Jewish War*, with an English Translation, by H. St. J. Thackeray (Josephus, with an English Translation, 2-3), London.

מה עשו ב'עין רוגל' ומה כיבסו ב'שדה נובס'?

מקורות האורים

אורים 1, 2: דייר 1867: 361, 363.